

POLITIČKA ZNANOST I FIKCIJA: POLITIKA I NASILJE U KNJIŽEVNOSTI I FILMU

Coetzee susreće Foucaulta: moć, nasilje i subjekt u romanima *Čekajući barbare* i *Sramota*

Krešimir Petković

Književnost i film kao područje
istraživanja političke znanosti
uspostavljaju se posredno: kao
kontekstualno razumljiv izraz
društvene stvarnosti, kao njezin
politički kontroverzan prikaz ili
kao uspjela spekulacija o onome
mogućemu

Uvod: neobičan susret

Književnost ili film nisu stvarnost. Oni su stilizirana fikcija. Kao područje istraživanja političke znanosti oni se uspostavljaju posredno: kao kontekstualno razumljiv izraz društvene stvarnosti, kao njezin politički kontroverzan prikaz ili kao uspjela spekulacija o onome mogućemu. Potonje, naime, nije zanimalo samo austrijskoga književnika Roberta Musila, koji je u *Čovjeku bez svojstava* (ili, u novijem prijevodu, "osobina") pisao o razlici između smisla za realno i smisla za moguće, nego već dugo zanima političku teoriju. To, primjerice, pokazuje uspješnica Ulricha Becka o "pronalaženju političkoga" u društvu kasne modernosti, koje je hipostazirao zajedno s Anthonyjem Giddensom. Književnost i film tako mogu biti pogođena dijagnoza društvene stvarnosti, njezin simptom, zanimljiva politička provokacija ili plodno mjesto za heuristička istraživanja i uspjele spekulacije političke znanosti, a često su sve to zajedno.

Ovaj temat nastoji istražiti naznačene mogućnosti suradnje političke znanosti i fikcije. Ideja mu je ispitati turbulentnu vezu politike i nasilja u europskim geografskim i političkim krajnjim točkama – kroz film na krajnjem jugu Europe te kriminalistički roman na njezinu, samo naizgled mirnom, krajnjem sjeveru. Svrha je ovog konkretnog priloga otići nešto dalje od Grčke i Švedske, naime u globalne ekstreme, te pomoću neobične veze dvojice autora pokušati združiti književnost i političku teoriju u istraživanju nasilja. Mjesto radnje bit će uglavnom Južna Afrika, a pitanje će glasiti: možemo li naučiti nešto o moći

i nasilju čitajući dva nagrađivana djela književne fikcije koja je napisao nobelovac, kroz leće koje nam nudi kontroverzni pokojni profesor na Collège de Franceu? John Maxwell Coetzee, najnagrađivaniji živi autor koji piše na engleskom, i Michel Foucault, jedan od najutjecajnijih autora koji su izvršili upliv na suvremene društvene znanosti, obećavaju pozitivan odgovor na postavljeno pitanje.

Nakon što prikazem politički kontekst, kojemu ću se vratiti u zaključku, predstaviti ću veoma kratko zaplet dvaju Coetzeeovih romana. *Čekajući barbare* nudi distopijsku priču o sredovječnom provincijalnom službeniku kojega uhvate u nasilnim operacijama moći na granici nepoznatog imperija, koji navodno ugrožavaju barbari. *Sramota*, s druge strane, razvija naraciju koja je čvrsto smještena u kontekst postaparthejske Južne Afrike: okopnjeli sveučilišni profesor biva uhvaćen u dvije nasilne epizode, obje ujedno seksualne i političke naravi, koje se uredno ogledavaju u strukturi romana, u konačnici nudeći neku vrstu čudne političke katarze.

Snove o bijegu i životu izvan povijesti i politike potiče uronjenost u mreže moći koje pojedinca konstituiraju, preoblikuju i često vode do tragičnog kraja u epizodama političkog nasilja

Fukoovsko čitanje pokazat će zanimljive sličnosti i razlike između ovih dviju priča. Dok prva od njih pokazuje djelovanje takozvane suverene moći, u fukoovskom smislu stvarne konstelacije odnosa moći, a ne (međunarodno)pravnog entiteta, drugu je lakše povezati sa slikama nasilne narodne pravde, kako je, primjerice, prikazuju gnušajuće prezentacije Francuske revolucije u Chateaubriandovim memoarima ili Foucaultove diskusije s maoistima i Noamom Chomskim početkom 1970-ih godina. Oba će romana, pak, pokazati uzaludnost eskapizma subjekta. Snove o bijegu i životu izvan povijesti i politike potiče uronjenost u mreže moći koje pojedinca konstituiraju, preoblikuju i često vode do tragičnog kraja u epizodama političkog nasilja. Osim što će poslužiti za mutne skice nade u završnici, spomenuta je katarza, međutim, dobro mjesto da se ukratko prezentira južnoafrički kontekst, koji se u bitnome može približiti kroz prizmu osebuje sudbine jednog političkog subjekta.

Što je svećenik-revolucionar govorio u Hrvatskoj?

Nelson Mandela nazvao je Michaela Lapsleyja "strancem koji je došao u našu zemlju i kojega je transformiralo ono što je vidio od nepravdi aparthejda" (Mandela 1996: 3). Tko je uopće Michael Lapsley i kako protumačiti riječi nedavno preminula državnika? Lapsley je anglikanski svećenik koji je 1973. došao iz Novog Zelanda u Južnu Afriku te se poistovjetio s potlačenim crnim stanovništvom, zbog čega ga je rasistički režim progovorio. U travnju ove godine Lapsley je na Filozofskom fakultetu

u Zagrebu održao predavanje o svom političkom angažmanu. Opisujući situaciju u Južnoj Africi, započeo je s razlikovanjem između onih koji tlače i potlačenih. Južna Afrika bila je režim u kojemu je sve bilo određeno fundamentalnom činjenicom grupne dominacije. Bijelci su imali moć, a crnci su bili potlačeni. Onima koji su se opirali segregaciji i političkoj obespravljenosti, režim je odgovarao zatvorom, pa i mučenjem, a nije se ustezao ni od grozomornih činova poput ubijanja školske djece.

U Lapsleyjevu mi diskursu, međutim, zanimljive nisu bile dobro poznate činjenice o političkom nasilju, nego način na koji je predstavio situaciju. Nije ju prikazao u jednostavnom maniheističkom svjetlu personificirane borbe kolektiva po modelu "mi" protiv "njih", nego kao sistemsko nasilje u kojemu je pojedincu bilo nemoguće izbjeći razvrstavanje i političkoj podjeli uloga. Iz toga su se mogle iščitati tri činjenice. Prvo, sve je bilo određeno rasom. Kada je Lapsley došao u Južnu Afriku, naučio je da je "bijel" i da mora odabrati stranu. Ako bi pojedinac i mogao djelovati kao da tih podjela nema, njegovo bi djelovanje, hegelijanski rečeno, bilo izvan povijesti. Drugo, normativno gledajući, režim je postavio iskrivljeni sustav vrijednosti koji je utjecao na sve, degradirajući tlačitelje i potlačene. Politika je odredila moral, što je značilo ne samo to da je režim mučio ljude nego i da ih je prikazivao krivcima i moralno kažnjavao. Treće, Lapsley je postavio pitanje mogućnosti moralnog liječenja koje je nastupilo po rušenju takva režima. Priznao je da pojedinci mogu samostalno postići duševni mir, ali da je katarza u osnovi kolektivni, javni proces. Inzistirao je na razlici između *knowledge* i *acknowledgment*, koja se lijepo prenosi u hrvatski (premda to konsekvativnom prevoditelju predavanja nije pošlo za rukom) kao razlika između "znanja" i "priznanja". Nije dovoljno samo da se zna tko su počinitelji nasilja i što se desilo, nego je potrebno da oni koji namjeravaju njegovati suživot osvijeste i priznaju što su učinili. Drugim riječima, promjena je zahtijevala promjenu javnog diskursa koji politički reinterpretira prošlost i priznaje zločine. Lapsley je u tom smislu govorio o svjedočanstvima u zajedničkim procesima prisjećanja u kojima bol ujedinjuje i koji imaju posebnu moć liječenja.

Politika je odredila moral, što je značilo ne samo to da je režim mučio ljude nego i da ih je prikazivao krivcima i moralno kažnjavao

Da sažmemo, aparthejd je bio politička struktura koja je zahtijevala da se promijeni kolektivno političko djelovanje, a isto zahtijeva i nošenje s njegovim dugoročnim posljedicama. Ne znam koliko svjesno, ali Lapsley je, uz nekoliko propovjedničkih fraza, poput one da se za promjenu treba transformirati iz žrtve u pobjednika ("from victim to victor"), koristio teorijske termine društvenih znanosti. Da se netko pretvori "od objekta povijesti u subjekt povijesti" bilo je ključno ponovno "preuzeti poziciju djelovanja" ("take back agency"). Unatoč aktivističkoj poziciji i duhovničkom entuzijazmu, Lapsley je, s druge strane, bio savršeno svjestan da političko djelovanje kakvo je

zagovarao ne počinje na praznom papiru i da se nasilna prošlost ne može zakopati. Bio je svjestan problema "oštećenih pojedina" i "oštećenih vođa". Implicitna poanta njegova predavanja bila je da je krug nasilja teško razvrgnuti.

Upravo taj središnji motiv, subjekt koji naivno pomišlja da je izuzet iz političke moći i da autonomno djeluje, snažno je prisutan u književnim djelima Johna Maxwella Coetzee, najpoznatijega južnoafričkog pisca, koji je, u ovom kontekstu zna-

Činovi nasilja uokviruju se kao spontano kažnjavanje u borbi za zemlju i nove odnose moći u zemlji

kovito, napustio svoju zemlju, nastanio se u Adelaideu i postao australskim državljaninom. Čini se da taj motiv opravdava čitanje njegova djela kroz leće koje nudi Michel Foucault, jedan od najutjecajnijih teoretičara moći 20. stoljeća. To je, dakako, samo jedno od mogućih čitanja, koje ne čini pravdu slojevitosti Coetzeeova djela, kao ni bogatstvu mogućnosti da se ono politički zloupotrijebi. Prije interpretacije potreban je samo jedan minimalni međukorak – pogledajmo sasvim ogoljenu radnju dvaju romana koji nam se čine zanimljivima za razmatranje iz fukoovske perspektive.¹

Neimenovani provincijski službenik ("magistrat"), koji obavlja različite funkcije, uključujući ponajprije onu sudbenu, na granici neimenovanog carstva živi zaboravljeno i udobno, poput "dobro uhranjenog vepra kapitalca" (32). Nastupa izvanredno stanje, a vlast ga opravdava možebitnim napadom "barbara", pomalo neuhvatljivog stanovništva koje živi na granicama carstva. Snage pukovnika Jolla hvataju barbare, muče ih, a neke i ubijaju, te se vraćaju u središte carstva, dok sudac njeguje ozlijeđenu barbarsku ženu s kojom uspostavlja neobičan odnos seksualne naravi. Nakon što organizira ekspediciju i vrati je njezinim suplemenicima, magistrata optužuju i utamniče. Snage pukovnika Jolla hvataju nove barbare koje javno muče, kao i suca koji zatim, lišen funkcije, besciljno lunja mjestom. Vojne se snage povlače, pada prvi snijeg, a očekivanog napada barbara do kraja knjige nema.

Za razliku od romana *Čekajući barbare*, radnja *Sramote* smještena je u konkretan kontekst postaparthejske Južne Afrike.² Knjigu možemo nazvati autobiografskom, ali ne u smislu konkretnih događaja iz piščeva života, nego u smislu pozicije subjekta koji piše, a koja donekle korespondira s onom Coetzee-ovom. Glavni lik, David Lurie, profesor je engleske književnosti, dvaput razveden i uglavnom nezadovoljan svojim radnim mjestom i privatnim životom. Upušta se u nedozvoljen odnos s nevoljnom studenticom, kojoj zatim krivotvori rezultate ispita na kojemu se nije pojavila.³ Za njihov se odnos doznaje, Lurie se odbija ispričati pred povjerenstvom te je prisiljen dati ostavku. Odlazi na farmu kćeri Lucy, lezbijke, u pokrajini Eastern Cape (Istočni Kap). Kćer siluju trojica napadača, a njega propisno ofrlje vatrom. Kći zatrudni, ali odbija pobačiti i prijaviti počinitelje, iako se doznaje da je jedan od počinitelja (sva su trojica crnci) rođak susjeda Petrusa, koji je misteriozno nestao za vrijeme napada, iako se inače brinuo za pse na imanju. Umjesto

toga, kći će se udati za Petrusa kako bi dobila zaštitu u novom poretku odnosa koji se uspostavlja.

Čekajući barbare: suverena moć i mučenje tijela

Foucault je, pišući o porecima moći, profilirao suverenu moć i njezine modalitete kažnjavanja. Nasuprot poretku disciplina, koji se sastoji od niza decentriranih tehnika sputavanja tijela i s njima povezanih diskursa, suverena se moć s politički opasnom neposlušnošću nosi nasiljem i spektaklom fizičkog kažnjavanja. Umjesto dresure, ona muči i tako utjeruje strah da bi održala poredak. Coetzee je precizan u opisima takva poretka koji je Foucault povijesno analizirao. Možemo to razmotriti iz dviju perspektiva, slično kao što to Foucault čini u *Nadzoru i kazni*, inzistirajući na tome da uz Kantorowiczovu političku teologiju kraljeva tijela treba postaviti paralelnu i zanemarenu genealogiju tijela mučenika. Za vrijeme izvanredna stanja "vršenje pravde izlazi iz ruku civila" i prelazi "u ruke Biroa" (80). Agenti vlasti izvanrednog stanja imaju pretpostavljene profesionalne kvalifikacije za svoje radno mjesto – "pet godina udaranja i mlačenja ljudi" i "prezir prema pravnoj proceduri" (55). Oni koji se suprotstave vlasti, iz njezine perspektive nisu puki kriminalci koje treba disciplinirati i reformirati. Oni su politički neprijatelji koje treba zdrobiti, poput suca koji je optužen za "izdajničko uortačenje" s neprijateljem (55). Procedure za dolazak do istine također su anakrone te se mogu jasno čitati u fukoovskom ključu: ne sastoje se od istraživanja činjenica u objektivnom registru poretka stvari, nego u proizvodnji istine kroz neku vrstu kušnje, kroz borbu u kojoj tijelo iskazuje istinu u agoniji boli. Kako objašnjava pukovnik Joll: "Određen ton ulazi u glas čovjeka koji govori istinu. Trening i iskustvo uče nas da prepoznamo taj ton. (...) Prvo dobijem laži – vidiš, to je ono što se događa – prvo laži, pa pritisak, pa još laži, pa još pritiska, pa slom, pa još pritiska, pa istina. Tako dobiješ istinu" (5).

Opisi objekta kaznene procedure iz perspektive kažnjenika u žanru spomenute genealogije tijela upotpunjuju ovu sliku politike i nasilja. Utamničnik je sveden na "nesretnu hrpu krvi, kosti i mesa" (60). Njegovo iscrpljeno pa zatim mučeno i poniženo tijelo lišeno je ljudskosti. Cilj carstva, odnosno suverene moći kao krajnje mogućnosti djelovanja njegove moći koje subjekti trebaju biti svjesni, jest lišiti tijelo ljudskosti, slomiti ga ili zdrobiti: "Zanimalo ih je tek pokazati mi što znači živjeti u tijelu, kao tijelo, tijelo koje može njegovati pojmove pravde samo dok je u komadu i dok mu je dobro, koje ih vrlo brzo zaboravi kada mu zgrabe glavu i gurnu mu crijevo niz gušu i u njega izliju litre slane vode sve dok se ne iskašlje, izriga, istrza i isprazni. Oni nisu došli iz mene istjerati priču o tome što sam rekao barbarima i što su barbari rekli meni. Stoga nisam dobio priliku da im u lice bacim visokoparne riječi koje sam pripremio. Došli su u moju čeliju pokazati mi značenje ljudskosti i unutar jednog sata pokazali su mi puno" (81).

Ovim se motivima na kraju pridružuje jedna psihološki znakovita činjenica. Ne samo da Coetzeeov subjekt, pritiješnjen poretom moći u njegovoj krajnjoj manifestaciji na tijelu, sanja luksuz "ležanja u ženskom naručju u pristojnom krevetu, dobroj hrani za pojesti i šetnji na suncu" (67). Eskapizam je ipak

suptilnije naravi, odnosno nije sveden na fiziološke funkcije. On uglavnom govori o tome kako treba pobjeći iz politike carstva koja ne daje prostor subjektima. Njegova je želja da "živi izvan povijesti" dramatična, proporcionalna političkom pritisku

Politika kreira vrijeme i određuje sudbinu subjekta koji čezne za jednostavnijim životom

iz kojega izuzima djecu, koja navodno blaženom fenomenološkom naivnošću doživljavaju svijet oko sebe, "koja nikad ne sumnjaju da će veliko staro drveće u čijoj se sjeni igraju stajati zauvijek" (93). U hrvatskom književnopovijesnom kontekstu to je, recimo, blisko motivima iz Krležinih putopisa i agramskih sjećanja. Carstvo, odnosno njegova politika, kreira vrijeme i određuje sudbinu subjekta koji, uhvaćen u njegovu političkom ritmu, čezne za jednostavnijim životom, smještenim niže na filogenetskoj i ontogenetskoj ljestvici: "Što nam je onemogućilo da živimo kao ribe u vodi, ptice u zraku, kao djeca? Krivo je Carstvo! Carstvo je stvorilo vrijeme povijesti" (93). Njegova je želja "živjeti izvan povijesti (...) koju Carstvo nameće svojim subjektima" (109). No, povucimo drugu paralelu s bliskim djelima književnosti iz susjedstva. Za razliku od Selimovićeve čemernog derviša, koji beznadno zapleten u mrežu orijentalne despotske politike na početku upada u mistične trenutke neposredovanog doživljaja prirode, Coetzeeov magistrat na kraju tek čeznutljivo gleda snjegovića i zaključuje kako "nije loš" (109).

Sramota: ekonomija nasilja i narodna pravda

Ako *Čekajući barbare* opisuje suverenu moć i njezinu represiju, pitanje je dolazi li nakon njezine disolucije sloboda. *Sramota*, čini se, nudi pesimističan odgovor na to pitanje, smješten u kontekst postaparthejske Južne Afrike. U djelu se pojavljuje niz prepoznatljivih fukoovskih motiva, od kojih ću kratko tematizirati tri. Prvi je tijelo kao izvor strasti i pokretač djelovanja – očekivani ničeanski motiv, kao i prethodno skicirani motiv povijesnog eskapizma – a deviza koja ga sažima jest citirana apoftegma engleskog protoromantika Blakea, koji je ustvrdio da je "bolje ubiti dijete u kolijevci nego njegovati neiživljene želje" (30). Ovaj motiv poprima snažne fiziološke i animalističke tonove. Ljudi se uspoređuju sa životinjama, a glavni lik, kroz kojega ženski pogledi na ulici prolaze kao da ga nema, uspoređuje se s psom kojega su vlasnici, kada bi postao nemoguć u blizini kuje, "s pavlovljevskom regularnošću" tukli, pa bi na miris ženke pobjegao i cvilio. Pas je tako počeo "mrziti svoju prirodu", a Luriejev je zaključak u razgovoru s kćeri da bi pas, da je mogao birati, vjerojatno odabrao da ga upucaju (38). Druga je točka usporedbe napadni simbol eutanaziranoga jarca s crvljivim testisima (kojega su izgrizli psi), a pojavljuju se i daljnje fiziološke refleksije o "protuprirodnom starom, umornom sjemenu" i o odnosu staraca i mladih žena, kojim se bavi "pola književnosti" (81). Petrus, crni patrijarh koji stalozeno osvaja zemlju, brine se za pse i naziva se "čovjekom-psom" (*dog-man*),

a dječak silovatelj ne razumije sile koje ga vode, naime "sjeme generacije, koje se teži usavršiti" (28, 82).

Biologiji koja se miješa s politikom, možda nekoj čudnoj vrsti fukoovske biopolitike, u kojoj se populacija u kvaziprirodnom stanju miješa s politikom urušenog aparthejda, u naraciji koju nudi knjiga pridružuju se, drugo, motivi opće ekonomije nasilja: "Previše ljudi, premalo stvari. (...) Ne ljudsko zlo, nego veliki sustav kruženja, kojemu su sažaljenje i užas nevažni" (42). Brutalnost sustava pritom se ne opterećuje političkom korektnošću: "Auti, cipele; žene također. U sustavu mora postojati neka niša za žene i ono što im se događa" (42). Poanta je da su nasilje i kazna dio opće ekonomije, cirkuliranja dobara, što Foucault uzima u obzir u *Nadzoru i kazni*, a što je tematizirao i kao specifičan politički mehanizam još u prvoj i nažalost slabije poznatoj sezoni njegovih predavanja na Collège de Franceu o volji za znanjem (Foucault 2011).

Treće, motiv kojemu svakako vrijedi posvetiti pažnju jest onaj narodne pravde, koji sugerira da je sustav "rasne suprema-cije" zamijenio ponešto kaotični "tribalizam" (Kochin 2004: 4). Činovi nasilja uokviruju se kao spontano kažnjavanje u borbi za zemlju i nove odnose moći u zemlji. Barem ih tako vidi glavni lik *Sramote*. On, njegova kći i Petrus nalaze se u "novome svijetu": to je svijet u kojemu odnose pokreće Petrus, čovjek "strpljenja, energije, otpornosti. Seljak, zemljoradnik, čovjek zemlje. Spletkar, kombinator i bez sumnje lažac, kao seljaci svugdje" (50). Prava istina o nasilju, kako Lurie sumorno spekulira, nije da je ono jednostavan plaćeni napad, nego nešto dublje "antropološke" naravi. Bez uvijanja Petrus brani silovatelja Polluxa – oba imena nositelji su gotovo banalne simbolike zemlje i fiziološke reprodukcije – sljedećom jednadžbom kolektivne identifikacije: "Da. On je dijete. On je moja obitelj, moj narod" (85). Na tim osnovama čin kolektivnog nasilja prema pojedincima, ženi i njezinu ocu koji obrađuju zemlju, postaje povijesno-politički čin narodne pravde. Luriejeva kći Lucy o činu svjedoči kao o činu mržnje, neshvatljiva bijesa, "počinjenog s osobnom

Suverena moć, njezine konstrukcije
neprijatelja i njezino upravljanje
poretkom i nasiljem kroz mučenje
tijela zamjenjuju politički
strukturirani kaos ispražnjene
suverenosti u kojoj se nasilje
legitimira kao oblik narodne pravde,
koja ne postupa bitno različito s
tijelima pojedinaca

mržnjom", na što njezin otac replicira: "Kroz njih je govorila povijest (...) Povijest nepravde. Razmišljaj o tome na taj način, ako to pomaže. Možda se činilo osobno, ali nije bilo. To je došlo od predaka" (66). Drugi čin, periferan u radnji romana, krađa i

uništavanje johanesburškog stana iz kojega je Lurie izbivao, nadovezuje se na ovu interpretaciju. On je, naime, ne vidi kao "običnu provalu", nego kao "plijen; ratne reparacije; još jedan događaj u velikoj kampanji redistribucije" (75).

Ova figura, dakako, povijesno i komparativno dobiva brutalnije izraze (masovnog) oduzimanja života u revolucijama i brojnim (post)konfliktnim "izvanpravnim ubojstvima", a zanimljiv je teorijski odraz dobila početkom 1970-ih, kada su društvene ili barem sveučilišne turbulencije na zapadu bile popraćene lje-

Čini se da je susret dvojice autora olakšala fina kombinacija osjećaja za realno i moguće

vičarskim terorizmom kojemu je periferno sekundirao taj oblik legitimacije. Francuski intelektualni korifej Sartre pojavljivao se, naime, u kontekstu inscenacija narodne pravde, poput suđenja industrijalcima i policiji, koja su praćena pozivom na jedinstvo radnika i intelektualaca (Drake 2005: 128). Za njegova sljednika Foucaulta ta je figura poprimila ciničniji ton borbe za moć jer je pravda, poput pravosudne istine, u konačnici ionako neodvojiva od institucionalnih aranžmana i tehnika njezine proizvodnje. U razgovoru s maoistima 1971. godine, koji se s time u osnovi slažu,⁴ Foucault je kao o primjeru narodne pravde govorio o "starome germanskom običaju da se glava neprijatelja nabije na kolac, za javno razgledavanje" (Gordon 1980: 6), što je rulja povijesno napravila s posljednjim zapovjednikom Bastille, de Launayem. U velikom sučeljavanju na ljevici, razgovoru s Chomskim kasnije te iste godine, tvrdio je kako proletarijat ne diže revoluciju, odnosno ne stupa u rat zbog pravednosti, nego zato što želi pobijediti, odnosno osvojiti vlast (Chomsky i Foucault 2006: 51). Posrijedi su, drugim riječima, događaji koje je naturalistički opisao aristokrat i apologet kršćanstva Chateaubriand te ih iz svoje klasne pozicije s prijezirom opisao kao "orgije" i "vladavinu prostitutki i sankilota" (Chateaubriand 2006: 191).⁵ Iz fukoovske perspektive govorimo o obliku moći koji je disperziran, u smislu poslovice da je narod "mnogoglava neman", ali u konačnici proizvodi slične oblike nasilja i izvanpravnih kaznenih procedura hijerarhiziranoj suverenoj moći.

Uz ta tri motiva, vrijedi primijetiti da posebno pri kraju romana probijaju motivi eskapizma, prepoznatljivi čitatelju romana *Čekajući barbare*: velike promjene tijekom povijesti i politike odvijaju se pod "čistim nebom, blagim suncem" (84), a glavni lik koji to primjećuje, teži ispunjenju kroz glazbu i uživanju u seoskom krajoliku. Slika njegove kćeri u ranoj trudnoći tako postaje prizor za slikanje "jednog Sargenta ili Bonnarda", a pojavljuje se i rezigniran Luriejev zaključak da "nije imao oko za seoski život, unatoč svom tom čitanju Wordswortha" (92).

Osakaćeni optimizam?

Suverena moć, njezine konstrukcije neprijatelja i njezino upravljanje poretom i nasiljem kroz mučenje tijela zamjenjuju politički strukturirani kaos ispražnjene suverenosti u kojoj se

nasilje legitimira kao oblik narodne pravde, koja ne postupa bitno različito s tijelima pojedinaca. Privatne strasti subjekata i opća ekonomija dobara čine kontekst za dva oblika suverenosti i fukoovsko čitanje Coetzeeova književnog imaginarija koji govori o Južnoj Africi, ali ne samo o njoj. Kao što čitanje švedskih krimića i gledanje filmova grčkog čudnog vala nudi transkontekstualne poruke o odgovornosti i pobuni političkom subjektu (v. priloge Lugar i Zrno u ovome broju), tako i Coetzee u analiziranim romanima nudi "širi uzorak povijesti što uzdiže posebna mjesta ili događaje na razinu metafore ili mita" (Ivić 2009: 107). U konačnici se stječe dojam da je doista lako povezati Coetzee s Foucaultom, ne samo zbog srodnosti motiva i transkontekstualnosti poruke nego i stoga što Foucault nije bježao od fikcijskog aspekta svojih djela. Fikcija – već puko etimološki, kao ono stvoreno ili izrađeno – ispituje ono moguće i tako čini svojevrsni eksperiment na razini mogućeg iskustva, pa ne čudi ocjena da su Foucaultova djela "fikcije zato što su eksperimentalna i, obrnuto, eksperimentalna upravo zato što su fikcije" (O'Leary 2008: 20). Čini se da je susret dvojice autora olakšala upravo fina kombinacija uvodno spomenutih muzilovskih osjećaja za realno i moguće, pri čemu kod ovoga drugoga ipak treba biti donekle oprezan, barem kada je riječ o političkoj znanosti koja želi ostati u konvencionalnim okvirima.⁶ Na kraju, tematizirani eskapizam i svojevrsna opsjednutost smrću također su ponavljajući motiv Foucaultovih istupa i djela poput, recimo, *Rađanja klinike*, *Arheologije znanja* ili predavanja *Poredak diskursa*, koji subjektovo vrijeme traže izvan diskursa, opisuju njegovu nevoljkost da u njih uđe ili, nakon svega, čeznutljivo i pomalo mistično govore o smrti. Taj se eskapizam, dakako, pokazuje kao iluzija – proizvod moći, njezin psihološki višak koji bi kao čežnja po svoj prilici ispario zajedno s nestankom neizdrživa pritiska. Premda eskapizam jasno govori o političkom pritisku, završno vraćanje u kontekst zahtijeva nešto konstruktivniju perspektivu od jalova sanjarenja o bijegu, pa se otvara pitanje kakvu uopće mogućnost za djelovanje i političku perspektivu otvara ponuđeno fukoovsko čitanje.

Pesimistično razumijevanje Coetzeeovih djela od kojega smo počeli, na prvi je pogled očekivano i dobro opravdano događajima u Južnoj Africi. Ono se lako povezuje s potvrdom o skoku režima iz "predljudskog" u "postljudsko" stanje (Kochin 2004: 5), što se u *Sramoti* stilski izražava bogatstvom životinjske metaforike i gotovo kafkijanskom prisutnošću životinja u djelu (Herron 2005). Alegorija koju Lurie izgovara može se lako povezati s tim čitanjem, u kojemu ominozone političke slike probijaju iz stilskih figura životinjske fiziologije, koje opisuju posljedice trostrukog silovanja: "Kakvom djetetu sjeme poput toga može dati život, sjeme utjerano u ženu ne ljubavlju nego mržnjom, kaotično pomiješano, da bi je zasijalo, označilo, poput psećeg urina?" (84) Čini se da subjekt kako ga shvaćamo nema izlaza, kao ni za Južnu Afriku, no treba li u tome vidjeti neminovno potonuće? Ako već u njima treba tražiti iskru optimizma, možda nam oba romana, ponovno na čudan, ne-ljudski način, mogu nagovijestiti nove svjetove. Magistrat želi istupiti iz povijesti, prizivajući pritom slike djece i životinja, dok se u drugome romanu ne mora iščitavati kriptorasiistička nostalgija razvlaštenoga bijeloga gospodara, nego i, "kako sugerira Coetzeeov nobelovski citat iz [2003]', 'hvatanje božanske iskre' u ljudima

i drugim životinjama" (Herron 2005: 489). Drugim riječima, katartički osjećaj koji romani nude možda počiva na nejasnoj spoznaji ili nadi da su svjetovi barbara koje očekujemo novi svjetovi, s novim subjektima, novim političkim tehnologijama i mogućnostima za djelovanje. To možda i nije puno više od pesimizma, no ovo nije mjesto da se taj nagovještaj dalje razvija. Vratit ćemo se umjesto toga subjektu s kojim smo počeli priču o Južnoj Africi.

Naime, slična se dvoznačnost može iščitati iz njegove sudbine i istupa. Možda zbog svojega duhovničkog poziva, on je ipak odlučio biti optimističan. Lapsley je na predavanju rekao kako se svojim djelovanjem pripremio za smrt, ali ne

Svjetovi su barbara koje očekujemo novi svjetovi, s novim subjektima, novim političkim tehnologijama i mogućnostima za djelovanje

i za invaliditet. Upravo ga je potonje zadesilo kada je u Harareu, u susjednom Zimbabveu, 1990. dobio pismo-bombu koja mu je odnijela obje šake i jedno oko. Objašnjavajući taj čin na predavanju i pritom gestikulirajući kukama, Lapsley je ostao dosljedan: premda se taj čin nasilja može personalizirati u de Klerku, posljednjem predsjedniku apartheidske Južne Afrike, to za Lapsleyja nije bio čin pojedinca, nego režima.⁸ U tom je činu, paradoksalno, Lapsley osjetio božansku prisutnost.⁹ U okvirima postapartheidske Južne Afrike koju tematizira drugi roman, Lapsley je odbacio karikature. Ustvrdio je da nije istina ni da su u toj državi "riješili sve", ni da "nisu riješili ništa". Dug proces reforme označio je kao generacijski, inzistirajući na tome kako je aparthejd poredak "političkog tlačenja i ekonomske opresije". Rekao je, pomalo naivno, kako su porazili jedno čudovište, dok je drugo ostalo živjeti. Zaključio je kako je čovječanstvo velika obitelj, sposobna za velike užase, ali i za veliku ljubav. Pritom je povremeno češkao uho kukom.

Bilješke

- 1 Oba su djela dostupna u kvalitetnim hrvatskim prijevodima, koji su za informaciju navedeni u popisu literature. Međutim, za potrebe izlaganja na engleskom jeziku, koje sam preradio u ovaj tekst, služio sam se skenovima engleskih izdanja slobodno dostupnima na mreži. Citati iz dviju Coetzeeovih knjiga moji su prijevodi, a radi ekonomičnosti navodi se samo broj stranice u zagradi umjesto pune reference. Svi drugi citati odgovaraju uobičajenom časopisnom standardu.
- 2 Premda se radnja romana *Čekajući barbare* odvija u fiktivnoj zemlji i u neodređenom razdoblju, s obzirom na godinu objavljivanja knjige (1980.), i taj je roman, dakako, moguće čitati u konkretnom kontekstu iz kojega pisac piše: između

ostaloga kao općenitu alegoriju aparthejda, kritiku neefikasnosti sudstva i mučenja u sklopu zloglasnoga južnoafričkog zatvorskog sustava, pa i kao kritiku militarizacije i konkretnu referencu na ratove u Namibiji i Angoli u koje je od 1966. do 1990. godine bila upletena apartheidska Južna Afrika. Zahvaljujem V. Raosu na otvaranju ove perspektive.

- 3 Rasna pripadnost studentice, Melanie Isaacs, ne specificira se u knjizi, nego se tek naznačuje da ima "kineske jagodice" i "velike, tamne oči" (11). U uznemirujućem filmu iz 2008. godine, s Johnom Malkovichem u glavnoj ulozi, ona je obojena. Jezikom rasnih klasifikacija, koje se danas uglavnom smatraju politički nekorektnima, vjerojatno bi se moglo reći da je "smeđa" (*brown*).
- 4 S obzirom na to da maoizam počiva na liniji mase i kontinuiranoj revoluciji, maoističko pravosuđe podrazumijeva neku vrstu spontane ideološke reformacije prijestupnika, što je dobivalo dramatične nasilne izraze javnih kažnjavanja tijekom Kulturne revolucije.
- 5 "(...) to je bila predstava koju su okrutni licemjeri smatrali tako lijepom. Posred tih ubojstava, posvetili su se orgijama, kao u nemirima u Rimu, za Otona i Vitelija. (...) Umnogostručije se bastiljski ključevi; razaslaše ih svim važnim prostacima na sve četiri strane svijeta. Koliko me puta iznevjerila moja sudbina! Da sam se kao gledatelj upisao u registar pobjednika, danas bih imao mirovinu" (Chateaubriand 2006: 191). Njegov podrugljivi kroki zauzimanja Bastille i posljedica prati sjećanje na sučeljavanje s revolucionarnom ruljom podno prozora na ulici, koja je također prakticirala spomenuti germanski običaj paradiranja s odrubljenim glavama: "Okolo jedne od tih glava, izašavši iz očne šupljine, spuštalo se na tamno lice mrtvaca; koplje je prolazilo kroz otvorena usta čiji su zubi stiskali željezo. (...) Te glave i druge koje sam uskoro susreo izmijenile moje političke sklonosti: zgrozio sam se nad kanibalskim gozbama te se u meni začeo misao da napustim Francusku radi neke daleke zemlje" (Chateaubriand 2006: 193). Zaključak nije lišen povijesne ironije.
- 6 Naime, "nevjerojatno bogati i detaljni opisi svjetova koji se čine tako realnima" popraćeni su, s druge strane, "prazninom koja ne samo da podriva te opise po sebi nego se čini da istupa izvan djela i podriva naše iskustvo nesumnjivo realnih svjetova u kojima živimo" (O'Leary 2009: 146). Pitanje je, dakle, koliko daleko s Foucaultom u istraživanju "praznine" želimo ići. U ovome je prilogu on u ulozi povijesnog istraživača i političkog teoretičara koji nudi leće za čitanje kvalitetne političke književnosti, što je samo jedna od uloga koju on može igrati.
- 7 Riječ je, dakako, o obrazloženju Švedske akademije. U tekstu se pogrešno navodi 1993. godina.
- 8 Govoriti o tome kako pojedinac djeluje unutar struktura moći ne znači negirati mogućnost djelovanja, posebno onih na vrhu tih struktura čiji su činovi neobično važni. V. primjerice dio teksta Mandelinoj ostavštini, koji je indikativan u tom smislu (Raos 2014: 61–62).
- 9 V. također Lapsley i Karkashian (2012: 3–11).

Literatura

- Chateaubriand, F. R. (2006). *Atala. René. Zagrobne uspomene* (izbor). Zagreb: Juričić.
- Chomsky, N. i Foucault, M. (2006). *The Chomsky-Foucault Debate on Human Nature*. New York: The New Press.
- Coetzee, J. M. (1980). *Waiting for the Barbarians*. <http://nikunjrandar.files.wordpress.com/2012/04/1999-j-m-coetzee-disgrace.pdf> [Hrv. izdanje: (2004). *Čekajući barbare*. Zagreb: VBZ. Prev. P. Vujačić.]
- Coetzee, J. M. (1999). *Disgrace*. <http://www.ketabkhun.com/sites/default/files/books/Waiting%20for%20the%20Barbarians.pdf> [Hrv. izdanje: (2004). *Sramota*. Zagreb: Globus media. Prev. P. Vujačić.]
- Drake, D. (2005). *Sartre*. London: Haus.
- Foucault, M. (2011). *Leçons sur la volonté de savoir. Cours au Collège de France. 1970-1971 suivi de Le Savoir d'Oedipe*. Pariz: Gallimard-Seuil.
- Gordon, C. (ur.) (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. New York: Pantheon.
- Herron, T. (2005). The Dog Man: Becoming Animal in Coetzee's *Disgrace*. *Twentieth-Century Literature*. 51 (4): 467–490.
- Ivić, N. (2009). Tradicija J. M. Coetzee. U: *Napulj i druga imaginarna mjesta*. Zagreb: Gordogan, str. 107–112.
- Kochin, M. (2004). Postmetaphysical Literature: Reflections on J. M. Coetzee's *Disgrace*. *Perspectives on Political Science*. 33 (1): 4–9.
- Lapsley, M. i Karkashian S. (2012). *Redeeming the Past: My Journey from Freedom Fighter to Healer*. Maryknoll: Orbis.
- Mandela, N. (2002). Predgovor. U: Worsnip, M. *Priest and Partisan: South African Journey of Father Michael Lapsley*. Melbourne: Ocean Press, str. 3–4.
- O'Leary, T. (2008). Foucault, Experience, Literature. *Foucault Studies*. (5): 5–25.
- O'Leary, T. (2009). Paying Attention to Foucault's Roussel. *Foucault Studies*. (6): 141–148.
- Raos, M. (2014). Nelson Mandela i njegova politička ostavština u Južnoj Africi. *Političke analize*. 5 (17): 58–63. ■